

Centralisering, centralisering – og atter centralisering?

Kættene indenfor dansk andelsbevægelse før og nu

Af Gunnar Lind Haase Svendsen

Indledning

Den danske andelsbevægelse har efter Anden Verdenskrig været præget af ensidig, organisatorisk centralisering. Dette har ikke mindst været tilfældet indenfor andelsmejerierne og brugsforeningerne.

Trods en stærk demokratisk andelstradition er denne centralisering siden Anden Verdenskrig foregået på en overraskende 'lydløs' måde. Udviklingen kan ingen jo gå imod, som man sagde og – i vid udstrækning – stadig siger. Og den 'naturlige udvikling' indenfor landbrugssektoren er som oftest blevet sat lig med rationalisering og centralisering.

Men hvem har opfundet denne såkaldte *Udviklingen*, og har der frem til i dag ikke været folk, der har sat spørgsmålstegn ved den?

Ved nærmere eftersyn viser det sig faktisk, at den danske andelsbevægelse har haft og stadig har sine kættene, hvilket denne artikel vil afsløre. Der er her tale om folk, der kritiserer andelslederne for at have forvandlet andelsselskaberne til udemokratiske monopolforetagender, der i betænkelig grad minder om de private ringe og karteller, som andelsbevægelsen oprindeligt havde til mål at bekæmpe.

Den såkaldte Udviklingen

I 1960'erne begrundede andelslederne en tiltagende organisatorisk centralisering med en argumentation om, at andelsforeningerne måtte tilpasse sig 'strukturændringerne'. I de tilfælde, hvor dette begreb ikke blev benyttet som et argument i sig selv, talte man om 'driften mod stordrift', 'udviklingens lov', 'tallenes tale' og lignende termer, der tilhørte en stadig mere magtfuld landbrugsøkonomisk terminologi (1).

Der kan ikke herske tvivl om, at disse i dag vidt udbredte begreber har

haft en indvirkning på folks praksis, omend ydre faktorer såsom globale markedsforhold og lovgivning naturligvis også har spillet ind. Som den nyligt afdøde, franske sociolog Pierre Bourdieu har været inde på, er der tale om en *teorieffekt*, dvs. en indflydelse på samfundsdebatten funderet på gentagen brug af et nøglebegreb ud fra en bestemt anskuelse, en *theoria*. Et glimrende eksempel er Karl Marx' opfindelse 'arbejderklassen' – en begrebslig konstruktion, der blev til virkelighed. Som sådan kan man sige, at begreberne, ordene, bidrager til at skabe virkeligheden (2).

Dette gælder også denne mærkværdige og nærmest overmenneskelige kraft – strukturændringerne i form af *Strukturudviklingen* eller *Udviklingen* – som til stadighed synes at forme de danske landbrugerers verdensanskuelse og hermed indvirke på deres praksis. Ja, man kan endog sige, at sådanne abstrakte, temporale begreber, der naturligvis i et større eller mindre omfang relaterer sig til de ydre forhold, i udpræget grad dominerer den nutidige offentlige debat.

Figur 1: »Strukturudviklingens eksistens«. Op gennem 1960'erne blev de driftsøkonomiske beregninger stadig mere tekniske og komplicerede – og mere talrige – i takt med landbrugsøkonomernes tiltagende dominans indenfor dansk landbrug. Ikke mindst beregningerne i det driftsøkonomiske tidsskrift Tidsskrift for Landøkonomi (medlemsbladet for Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab) har siden Anden Verdenskrig bidraget til at levere det afgørende 'bevismateriale' for strukturudviklingens eksistens og centraliseringens deraf følgende nødvendighed. Et godt eksempel er nedenstående diagram fra Tidsskrift for Landøkonomi, årgang 1970.

Tabel 8
Minimal kapitaliseret strukturændringsoverskud

	Kalkulations- rentefod	Struktur		
		I	II	III
	% p.a.	mill. kr.	mill. kr.	mill. kr.
Minimal kapitaliseret strukturændringsgevinst = Minimal kapitaliseret strukturændringsoverskud ved investeringsbehov = 0	3	830	2500	7500
	5	500	1500	4500
	7½	330	1000	3000
Minimal kapitaliseret strukturændringsoverskud ved maksimal tænkelig strukturændringsinvestering	3	-260	1100	4700
	5	-590	100	1700
	7½	-770	-400	200

Et enkelt eksempel er Dansk Mejeriforenings formand, der i maj 2002 bl.a. blev refereret for en udtalelse om, at »strukturtilpasningen fortsætter i et højt tempo (...) Dermed fortsætter udviklingen, som har gjort de danske mælkeproducenter til de største i Europa«. Paradoksalt nok beklagede formanden i samme åndedrag, at »mere end hver 9. mælkeproducent« ønsker at stoppe. Men, forklarer han så, udviklingen kan ikke »være anderledes i et erhverv, hvor konkurrencen internationalt er stadig stigende« (3).

Kort sagt: tankegangen går ud på, at *Udviklingen* gør et eller andet ved folk. På godt og ondt. Man kan – er logikken videre – beklage eller glæde sig over *Udviklingen*, men man kan under ingen omstændigheder stoppe *Udviklingen* eller den centralisering, den som ifølge en slags naturlov fører med sig.

Nutidige andelskættere

Imidlertid har den seneste tids debatter indenfor den danske andelsbevægelse afsløret, at mange menige andelsmedlemmer ikke længere opfatter centraliseringen som en naturlov.

Dette er ikke mindst tilfældet indenfor andelsmejeribevægelsen, hvor kritikken af Arla's ledere har været massiv og bl.a. ført til oprettelse af protestorganisationen Fremtidens Mælkeproducenter.

Kritikken retter sig dels imod en tiltagende magtcentralisering og bureaukratisering indenfor Arla, der så at sige 'opæder' de økonomiske stor-driftsfordele, der siden stiftelsen af MD i 1970 har skullet legitimere nedlæggelsen af de lokale andelsmejeriforeninger. På den anden side retter kritikken sig mod det demokratiske underskud.

På stiftelsesmødet for Fremtidens Mælkeproducenter 18. marts 2002 angreb således nyvalgt bestyrelsesmedlem Henning Nielsen, Bramming, et Arla »hvor demokratiet ikke fungerer. Et Arla, som har langt flere ansatte end leverandører. Et Arla hvor der er pyramide-demokrati, og hvor tingene er 100 procent chefstyret« (4).

»Dum protest« hed den korte men meget sigende overskrift på en leder i *Andelsbladet* 29. marts som en slags svar på de protesterende mælkeleverandører (5).

Konstituerende begrebsliggørelse

Også i tiden omkring Første Verdenskrig støder vi på voldsomme debatter indenfor andelsbevægelsen. Ja, i *Andelsbladets* årgange er der tale om regulære, verbale slagsmål mellem 'lokalisterne' anført af vestjyderne Knud Thøgersen og Mads Bjerre overfor 'centralisterne' anført af andelshøvdingerne Severin Jørgensen og Anders Nielsen (6).

Læser man derimod i *Andelsbladets* årgange 1950-70 bliver man slået af forundring over fraværet af en systematisk kritik af de tanker om centralisering, rationalisering og effektivisering, den nye generation af andelsledere utålmodigt stræbte efter at realisere – en tankegang, der ensidigt udsprang af et ønske om økonomisk vækst.

De forholdsvis få kritiske indlæg, der faktisk kom fra centraliseringsmodstanderne syntes her fuldkomment at drukne i strømmen af indlæg fra centralisterne, der monotont gentog de nye, tekniske termer, ikke mindst i andelsselskabernes vigtigste organ, *Andelsbladet*.

I det hele taget blev den mere traditionelt tænkende del af landbefolkningen langt hen af vejen ude af stand til at hævde sig i den offentlige debat. Følgelig blev de udelukket fra at være med til at definere virkeligheden og her igennem forme praksis – det, som Bourdieu har benævnt *constitutive naming*, dvs. konstituerende navngivning eller begrebsliggørelse (7). I takt med den – ofte på latinske låneord baserede – anglosaksiske terminologis stigende dominans op gennem 1960'erne følte de sig tydeligvis mere og mere forlegne og fremmedgjorte i debatten, hvorfor de kun nødtvungent gav offentligt udtryk for deres holdninger. Deres sprog var på en eller anden måde forsvundet fra den offentlige sfære.

Det kan derfor heller ikke overraske, at en væsentlig del af den offentligt førte modstand mod centraliseringen ikke kom fra den almindelige landbefolkning selv, men fra akademikere udenfor andelsbevægelsen.

Den tidlige modstand fra højskolerne

Dette er således karakteristisk for en tidlig modstand indenfor højskolebevægelsen i midten af 1955. På dette tidspunkt argumenterede to højskoleteologer på hver deres måde for det menneskelige aspekt i modsætning til en samfundsorganisation baseret på organisatorisk og finansiell centralisering. Der er tale om forstander for Askov højskole, Knud Hansen, samt lærer ved Baaring højskole, Johannes Engberg.

I en artikel i *Dansk Udsyn* i året 1955, »Erhvervsorganisationerne og samfundet«, beklagede Engberg den umyndiggørelse af den danske befolkning, der var sket indenfor det politiske liv, og som var resulteret i manglende politisk kundskab, ja, ligefrem »*politisk ligegyldighed*« blandt vælgerbefolkningen (8).

Engbergs pointe var her, at interessesammenslutninger efter fagforeningsmønster – enevældigt styrede af »*ledere og andre kvalificerede specialister*« – havde fået uforholdsmæssigt stor magt i samfundet. Hermed var de organisationer, der tidligere havde aktiveret borgerne og således været et stort samfundsgode, blevet en trussel mod de enkelte samfundsindivider,

FDBs strukturudvalg, som udarbejdede betænkningen »...vejen til Danmarks Brugsforening.« Fra venstre direktør Kaj Nielsen, III, underdirektør Poul E. Jacobsen, FDBs konsulentjeneste, gdr. Kr. Nielsen, Fredsted, gdr. Søren Rasmussen, Jorlpe, forstander Sv. Haugård, St. Restrup, forretningsfører K. Sølvsten Rasmussen, Århus, professor P. Nyboe Andersen, førstedirektør Ebbe Groes, FDB, direktør P. Metzlaiff, FDB

Figur 2: »1960'ernes topledere«. 1960'ernes topledere indenfor dansk landbrug adskilte sig fra tidligere ledere ved at være mere teknisk-økonomisk orienterede. Deres mål var så hurtigt som muligt at forvandle dansk landbrug fra en hyggelig men ineffektiv livsform til et effektivt og konkurrencedygtigt industrierhverv. De nye topledere havde generelt en højere uddannelse end tidligere ledere. Et godt eksempel er professor i nationaløkonomi, Poul Nyboe Andersen – en utrættelig ildsjæl, der gennem 1950'erne og 1960'erne var bestyrelsesmedlem i et væld af landbrugsorganisationer. Billedet underneden viser FDBs strukturudvalg, der blev nedsat i 1964 med henblik på at rationalisere dansk mejeribrug, og som i sidste instans førte til oprettelsen af Mejeriselskabet Danmark i 1970, senere kendt under navnene MD Foods og Arla. Poul Nyboe Andersen ses som nummer tre fra højre. Kilde: Andelsbladet 1964, s. 1502.

der i stigende grad fik en fornemmelse af, at »samfundet er en maskine, der går sin egen gang, upåvirkelig af den enkelte samfundsborger«.

Som eksempel nævnte Engberg andelsbevægelsen. »Det er ofte blevet hævdet, at andelsforetagenderne repræsenterer den folkestyrede økonomi over for privat- og monopolkapitalismen. Men i denne henseende adskiller andelsselskaberne sig ikke fra andre forretningsforetagender. Også de er i mange tilfælde blevet upersonlige kapitalkoncentrationer, som reelt ikke ledes af ejerne, andelshaverne, men af direktører og forretningsførere. Mon ikke selv lederne for mindre virksomheder, mejeribestyrere og brugsforeningsuddelere, vil indrømme, ihvert fald på tomandshånd, at der nu om dage kræves en sådan sagkundskab for at lede selv et mindre andelsforetagende, at forretningen går bedst, hvis bestyrelse og generalforsamling blander sig mindst muligt i lederens dispositioner«.

I samme årgang talte Knud Hansen ud fra en mere filosofisk synsvinkel om mangelen på menneskeværdighed i en moderne verden. Løsningen i Danmark kunne dog være en ny form for *social-liberalisme* i form af en andelsbevægelse, der som redskab i en omorganisering af menneskets forhold til teknikken kunne bevirke, at »det igen blev mennesket der kom til at herske over teknikken og ikke teknikken over mennesket« (9).

Både Johannes Engbergs reaktion og Knud Hansens vision gjorde et vist indtryk på ledende personer indenfor andelsforeningerne, hvilket kommentarerne i *Andelsbladets* leder vidner om. Man nøjedes dog med at tage Knud Hansens tanker om andelsbevægelsens ikke-materielle værdier op til overvejelse, mens man simpelthen ignorerede Engbergs skarpe kritik (10). »Knud Hansen«, fastslog man simpelthen, »har (...) peget på et meget centralt punkt i det, der er den danske andelsbevægelses idémæssige grundlag. Vi tror, han har forstået det adskilligt bedre end højskolelærer Johs. Engberg«.

Thomas Rørdam om andelsbevægelsens dobbeltmoral

I sommeren 1967 var det en anden højskolelærer, Thomas Rørdam på Rødding Højskole, man mente, havde misforstået andelsbevægelsens idémæssige grundlag.

I en artikel i *Dansk Ungdom og Idræt*, »Kapitalen i en ny tid«, havde Rørdam advaret mod dannelsen af monopolistiske koncernvirksomheder og den følgelige kapital- og magtkoncentration (11). »Storheden dyrkes som aldrig før«, hed det bl.a. »Centralisering, koncentration og koordination er tidens løsen (...) Nu hævder man, at for at producere rentabelt – hvilket i vore dage langt fra er et samme som at producere billigt – er storforetagendet nødvendigt«.

Sådanne anti-liberale tendenser, som man kunne spore i lande som Vesttyskland, Frankrig og England, var også ved at vinde indpas i dansk erhvervsliv, herunder bankerne og sparekasserne, ja, endog indenfor andelsbevægelsen. »Begrundelsen [større slagkraft i konkurrencen] er symptomatisk for tidens kapitalkoncentration. Vi kender det samme fra dansk landbrug, hvis andelsbevægelse – i sin oprindelse frugten af den frie priskonkurrence på verdensmarkedet – har fået nye opgaver. Vi er på vej til Mejeriselskabet Danmark. Der rumsteres med planer om et landsomfattende selskab i Andelsslakteriet Danmark, Grovvarehandelen koncentrerer o.s.v. Om nogle år vil vi måske se dansk landbrug koncentreret i en stor koncern på andelsbasis«.

I den forbindelse talte Rørdam om »andelsbevægelsens dobbeltmoral«,

som viste sig i, at den moderne andelsmand »[finder det] ganske naturligt, at der finder en koncentration sted indenfor andelssektoren, mens han finder det samfundsskadeligt, hvis det i stedet for sker indenfor industri«.

Der var imidlertid en pris at betale, fortsatte Rørdam: centraliseret »teknokrati« og »rationel økonomi« skete på bekostning af landbodemokratiet. »Jo større et andelsforetagende bliver, jo større afstand bliver der mellem den enkelte andelshaver og ledelsen. Mange andelshavere får det indtryk, at det hele ligesom ikke kommer dem ved. De føler sig – med rette eller urette – næsten lige så umyndiggjorte og ligeglade med deres eget foretagende som den anonyme hær af små aktiebesiddere i en aktieselskabskoncern. Det lokale og direkte folkestyre er i defensiven. Det må vige for kravet om et centraliseret ekspertstyre. Afstemningsprincippet er i støbeskeen. I FDB og mejerifusionerne stemmes der ikke længere efter princippet »hver mand en stemme«, men efter virksomhedernes forholdsvise omsætning. De gamle demokratiske andelsideer må vige, hvis de kolliderer med en rationel udvikling«.

Polemikken mellem Andelsbladet og Rørdam

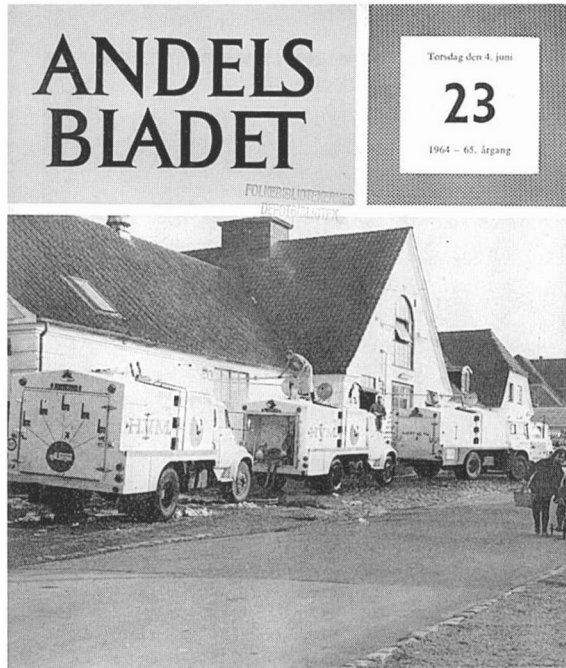
I *Andelsbladet* var man bekymret for, at sådanne tanker fra en respekteret mand som Rørdam skulle brede sig til andre højskolelærere og på den måde til højskoleeleverne.

I en leder under overskriften »Forsømmer andelsbevægelsen højskolen?« tøvede man derfor ikke med at udråbe Rørdams kritik som reaktionær og utidssvarende, idet man fandt det »intet mindre end rystende, at en mand som Rørdam simpelthen ikke har øje for, at der er nogen væsentlig forskel mellem andelsbevægelsens strukturtilpasning og koncerndannelser og kapitalkoncentrationer i det private erhvervsliv« (12). Koncentrationen i andelsbevægelsen, argumenterede man, skulle jo netop opfattes som et nødvendigt modtræk for »at imødegå de uheldige virkninger af koncentrationerne i det private erhvervsliv«.

Hvad angår Rørdams kritik af andelsdemokratiet erkendte man »forpligtelsen til at bevare medlemsstyret og effektivisere det under nye former«. Hermed mente man oplysning – også til højskolebevægelsen – om, hvorledes en moderne andelsbevægelse bar sig ad med at »bevare sin målsætning og tilpasse sin virksomhed til nutidens og fremtidens ændrede vilkår«.

I et svar til redaktionen opfattede Rørdam *Andelsbladets* »nedladende tone« overfor ham som et udtryk for, at »man har følt sig ramt på et ømt punkt« (13). I svaret indrømmede Rørdam nødvendigheden af større drifts-

Figur 3: »Tankbiler og rationalisering«. Tankbilerne medførte en revolution indenfor dansk mejeribrug. Først efter tankbilernes udbredelse i begyndelsen af 1960'ernes blev det muligt at tale om en større rationalisering af de traditionsrige, danske sognemejerier i form af fusioner og nedlæggelser. Således blev mejerierne i løbet af kun ét årti reduceret fra over 1100 mejerier i begyndelsen af 1960'erne til færre end 300 omkring 1970. På billedet ses mælketankbiler tilhørende mejerisammenslutningen Haderslev Vesteramt (H.V.M.) i 1964.

mæssige enheder. Det, han efterlyste, var først og fremmest klare udmeldinger fra andelslederne.

De skulle med andre ord kalde en spade for en spade.

Er det da ikke et monopol, man søger at opnå med planerne om de store landsdækkende fællesskaber indenfor mejerierne, brugsforeningerne og slagterierne, spurgte han retorisk og fortsatte: »Hvis ikke, hvad da?« Sandheden var dog, at man »tvunget af udviklingen [måtte] give afkald på det demokratisk selvstyrende fællesskab om det lokale mejeri«, akkurat ligesom man havde måttet give afkald på fællesskabet om den lille landkommune.

I et svar under titlen »Både koncentration og demokrati«, tog *Andelsbladet* afstand fra beskyldningen om, at man ønskede at udgøre monopoler, idet der »hverken er planer om eller udsigter til, at sådanne store danske andelsselskaber opnår en dominerende position, endside en eneherkerstilling, i de markeder, hvor de arbejder« (14). Derimod ville man delvist indrømme, at et både økonomisk og demokratisk argument ikke holdt, idet det vigtigste princip var den økonomiske profit. Men så holdt det alligevel, fortsatte man, idet det direkte demokrati med fordel kunne erstattes med et ef-

fektivt, indirekte demokrati. »Når Rørdam skriver om umuligheden af at kombinere den centraliserede stordrift med udstrakt lokalt selvstyre, hvorved det direkte folkestyre tvinges over i defensiven peger han på et væsentligt punkt. Men man må ikke forveksle dette lokale selvstyre, »landbodemokratiet«, som Rørdam skriver, med andelsforeningens hovedformål, der er af økonomisk indhold, eller med andelsforeningernes styreform, som er medlemsdemokrati, men ikke nødvendigvis direkte lokalt selvstyre eller landbodemokrati. Det kan lige så vel være et indirekte demokrati, blot det er levende og effektivt«.

Kritikken fra bybefolkningen

Imidlertid bar polemikken mellem højskolefolk og andelsledere præg af, at kritikerne kom fra et højskolemiljø, andelslederne følte sig historisk beslægtet med.

Anderledes forholdt det sig med de folk fra det private erhvervsliv, der tillod sig at stille spørgsmålstejn ved andelsforeningernes særpræg. I sådanne tilfælde fornemmer man modsætningen mellem land og by.

For eksempel reagerede *Andelsbladets* redaktion i februar 1962 temmelig aggressivt på en ledende artikel i »den københavnske storhandels dagblad« *»Børsen«*, som tilsyneladende i dyb alvor begræder, at nogle af andelsbevægelsens ledere er i færd med at aflive andelstanken« (15). Og man fortsatte: »At »Børsen« fælder disse krokodilletårer i anledning af andelsorganisationernes målbevidste bestræbelser for ved fornuftige og velovervejede reformer at holde sammen på medlemmerne og undgå, at selve sammenholdets styrke trues – det kan ærlig talt kun bekræfte os i den formening, at vi er inde på den rigtige vej (...) Andelsbevægelsen vil ingensinde kunne bestå, uden at den også bygger på social solidaritet og demokratisk fællesskab«.

Modstanden indenfor andelsbevægelsen

Som nævnt er det bemærkelsesværdigt, hvor tavs størstedelen af den danske landbefolkning var i den centraliseringsdebat, der førte til, at de hævdvundne, danske andelsprincipper indenfor det økonomiske arbejde faldt ét for ét. Udover følelsen af, at man ikke kunne stoppe udviklingen, fornemmer man dog også, at der lå en demonstrativ handling bag tavsheden.

Denne holdning var til bestandig irritation for flere af de toneangivende folk indenfor bevægelsen. Et typisk eksempel er *Andelsbladets* redaktør Chris Nørrelykke, Hjørring, der i 1967 i kronikken »Den usaglige kritik af

andelsorganisationerne og de folkevalgte« harcelerede mod »lygtemænd«, som til skade for sig selv mistænkeliggjorde landbrugets topledere og dømte dem uegnede (16). »Det er dybt beskæmmende«, fastslog Nørrelykke, »at de [folk indenfor landbrugets kreds] gennem hviskekampagner og forblommede udtalelser søger at give det udseende af, at det er toplederne og toplederne alene, der ikke magter at klare landbrugets problemer«.

Et godt eksempel på en sådan 'lygtemand' var den forhenværende gdr. Laurs Laursen, Silkeborg. Det var *Andelsbladets* førnævnte tilbagevisning af *Børsens* påstand om, at andelsforeningerne havde mistet deres særpræg, som i første omgang provokerede *Laurs Laursen* til at blande sig i debatten.

»Under overskriften »Andelstankens vogtere««, begyndte Laursen, »ironiserer *Andelsbladet* over en artikel i den københavnske storhandels dagblad »Børsen«, som tilsyneladende i dyb alvor begræder, at andelsforeningernes ledere nu er i færd med at afdrive andelstanken«. Og han fortsatte: »Jeg må desværre bedrøve *Andelsbladets* redaktør med, at det er der også andre end »Børsen«, der gør. Mange gamle andelsmænd gør det samme, når de læser og hører de moderne toner om stordriftens lyksaligheder på alle områder« (17).

Landbotidsskrifterne op gennem 1960'erne vidner om, at sådanne tanker, som Laurs Laursen gjorde sig til talsmand for, gjorde det muligt at udtrykke nogle følelser og holdninger, som man ikke før havde haft ord for. Den oprørskultur, der længe havde levet skjult blandt landbrugerne, begyndte nu at dukke frem i den offentlige debat. »Tak, *Laurs Laursen*«, lød således i 1962 en følelsesladet kommentar fra uddeler J. Christiansen, Ejerslev brugsforening, Mors, »fordi De med ildhu tager kampen op imod andelsbevægelsens svøbe, som i dag består i, at vi inden for andelsbevægelsen har en skare af folk, som tror, at de er ansat til at vælte alt det gode gamle i bevægelsen, uden at vide, hvad det nye vil bringe. Jeg tror, man kan nævne en del af det nye for storhedsvanvid, der tales kun om én vej, stordrift, storbrugser, stormejerier, storpriser« (18).

Mod nye debatter...

Det vil være alt for forenklet at sige, at kættere som Thomas Rørdam og Laurs Laursen én gang for alle tabte slaget til de centraliseringsvenlige indenfor dansk andelsbevægelse. Bl.a. stiftelsen af Fremtidens Mælkeproducenter vidner om, at der før som nu er brug for en kritisk debat om dansk andelsbevægelse. Hvor befinder den sig nu? Hvorhen skal den bevæge sig? Har centraliseringen og stordriften nået sin grænse? Hvordan kan andelsdemokratiet få bedre vilkår?

Siden 1960'erne har andelsledere og andelseksperter haft en tendens til i *Udviklingens* navn at lægge låg på debatten. Men netop en nuanceret, of-fentlig debat kendetegner en levende, folkelig bevægelse. Mon ikke det er på tide – på 'trods' af *Udviklingen* – at komme videre i denne debat?

Noter:

1 Se Svendsen 2002 for en nærmere gennemgang. 2 Se f.eks. Bourdieu 1990, s. 134. 3 *Uge-nyt fra Mejeriforeningen* nr. 21, 24. maj 2002. Adresse: http://www.mejeri.dk/ugenyt/indhold.asp?M_Now=225 (4. juni 2002). 4 Jf. artikelarkiv 6. maj 2002 på adressen: <http://www.landbrugnet.dk> (4. juni 2002). Se også *Andelsbladet* nr. 7, 2002, s. 130 og 135ff. 5 *Andelsbladet* nr. 7, 2002, s. 130. 6 Se Svendsen 2000 for en nærmere gennemgang. 7 Se f.eks. Bourdieu 1990, s. 55 og 134. 8 Johs. Engberg i *Dansk Udsyn* 1955, s. 18ff. 9 Knud Hansen i *Dansk Udsyn* 1955, s. 1ff. 10 *Andelsbladet* 1955, s. 217ff. 11 Thomas Rørdam i *Dansk Ungdom og Idræt* 1967, s. 399ff. 12 *Andelsbladet* 1967, s. 785ff. 13 Thomas Rørdam i *Dansk Ungdom og Idræt* 1967, s. 838. 14 *Andelsbladet* 1967, s. 839. 15 *Andelsbladet* 1962, s. 114. 16 Chris Nørrelykke i *Andelsbladet* 1967, s. 1318. 17 Laurs Laursen i *Andelsbladet* 1962, s. 174. 18 J. Christiansen i *Andelsbladet* 1962, s. 292.

Litteraturliste:

Andelsbladet. Fællesorgan for Danske Andelsforetagender. Udgivet af Andelsudvalget. Årgangene 1955, 1962, 1967 og 2002.
Bourdieu, Pierre 1990: *In Other Words. Essays Towards a Reflexive Sociology.* Polity Press, Cambridge.
Dansk Ungdom og Idræt. Udgivet af De Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger (D.D.G.U.). Årgang 1967.
Dansk Udsyn. Tidsskrift udgivet af foreningen »Askov lærlinge«. Årgang 1955.
Svendsen, Gunnar Lind Haase 2000: Centralisering eller lokalisering? Om skvadronøren Knud Thøgersen fra Kringelkøbing og andre kættere indenfor andelsbevægelsen 1900-1914. I: *Tidsskrift for landøkonomi*, nr. 3, s. 241-246.
Svendsen, Gunnar Lind Haase 2002: Hvad er strukturændringer? I: *Samfundsøkonomen*, nr. 5, s. 37-41.

Summary

Centralization, centralization and more centralization

In the first half of the twentieth century the Danish Co-operative Movement was in many respects the pride of the nation and as such an important element of the Danish identity. This is evidenced by the many publications about a glorious Danish Co-operative Movement, historical works as well as a wealth of anniversary publications from the individual co-operative societies. However, this national pride seems to have waned after World War II. Compared with before the War, the absence of written sources about the Co-operative Movement speaks louder than words. The local co-operative societies disappeared in large numbers. After all, the wheels of development had to turn, as the rural-dwellers had to note, although rarely with pleasure. The silence of the sources about the subsequent radical reorganization of the Co-operative Movement after World War II – often summed up in concepts like 'structural development' or 'centralization' – seems to confirm

the old adage that people like to talk about their victories but prefer to keep quiet about their defeats. However, the articles in the Co-operative magazine *Andelsbladet* testify that *development, structural change, centralization* etc. did not constitute a law of nature, as many people certainly believed (and still believe). These ideas were and are, like all other ideas, the product of human thinking. This article thus shows that both in the past and in the present there has been a tradition of 'co-operative heresy' within the Danish Co-operative Movement in the form of a small group of people's constant questioning of whether organizational centralization is always the right, 'natural' model for the solution of the problems of the co-operative societies.